

İŞLETME EKONOMİSİ İLMI

Türkçeye "İşletme ekonomisi," olarak çevirdiğim ve Türk ekonomi terminolojisine yerleştirmeye muvaffak olduğum bu mefhum ve bunun kavradığı bilgi, ekonomi ilimlerinin en genç bir disiplindir. Bu yeni ilmin yatağı Almandadır. Alman ekonomi edebiyatında muhtelif adlar alan bu mevzu nihayet *Betriebswirtschaftslehre* üzerinde durmuştur. İngiliz daha doğrusu amerikan ekonomi edebiyatında işletme ekonomisi, *Business administration*, *Business economics* adlarını taşıyor. Fransada bu yeni disiplin Almanyada ve Birleşik Amerikada olduğu gibi tekevvün edememiştir. Yalnız Paris yüksek ticaret mektebinde (*Ecole des hautes études commerciales*) *Organisation et exploitation des entreprises* veya *Gouvernement et administration des entreprises*'e dair olan ve işletme ekonomisine temas eden dersler verilmektedir. Fakat Fransız ekonomi edebiyatında da gün geçtikçe bu bilginin muhtelif problemlerini iktiva eden kitaplar, monografiler intişar etmektedir.

Üniversitelerinde ve yüksek mekteplerinde bu ilme yer veren ve bu husustaki neşriyatlarile temayüz eden memleketler arasında Japonyayı, İtalyayı ve İngiltereyi saymak icap eder. Fakat ekonomi ilimlerin inkişaf ettiği sair memlekelerde de bu ilme yer verilmiş, üniversite ve yüksek mekteplerde işletme bilgisine ait dersler konulmuş, seminerler tesis edilmiştir.

Bundan beş sene evvel (1932) İstanbulda Türk iktisatçıları cemiyetinde, "iktisadî ilim şubelerinden *işletme iktisadı*," na dair bir konferans verirken bu çok faydalı bilginin bir an evvel Türk

ekonomi tedrisatı meyanına idhal edilmesini dilemişim. İstanbul İstanbul Üniversitesi « İktisat ve İktisadiyat enstitüsünde », İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret mektebinde, Ankara Yüksek Ziraat enstitülerinde ve Ankara Ticaret lisesinde bir kaç senedenberi okutulmağa başlanan bu bilginin memleketimize girmesini görmek benim için büyük bir sevinçtir.

* *

İşletme ekonomisi ilmi

İşletme ekonomisi bilgisini bir ilim olarak tarif ve tavsif etmezden önce işletme ekonomisi mefhumu üzerinde biraz duralım. Bu mefhumu başka başka manalarda alan müelliflere göre işletme ekonomisi bilgisinin mevzuu ve sistemi değişmektedir. Bazı ekonomistlere göre bu bilgi tamamen tekemmül eden ve müstakil bir mevzu arzeden bir ilim olmaktan uzaktır. Diğer bazılarına göre işletme ekonomisi gittikçe genişleyen, müstakil bir mevzu arzeden, hususî kanunları olan bir ilim halini almış bulunmaktadır. Muhtelif memleketlerin üniversite ve yüksek mekteplerinin programlarına girmesi, üzerinde bir hayli neşriyat yapılması bu bilginin ilmi hüviyetini gösterdiğine bir delildir. Fakat bütün bunlara rağmen işletme ekonomisi okutan, bu mevzu üzerinde neşriyat yapan müellifler arasında tam bir ittifak yoktur. Hattâ son zamanlara kadar muhtelif müellifler kendi görüş ve içtihatlarına göre bu bilgiye başka başka isimler veriyorlar. Meselâ Almanya'da bu ilim bir vakitler ticaret ilmi, ticaret tekniği, ticaret işletmesi bilgisi, daha sonra *münferit ekonomi bilgisi*, hususî ekonomi bilgisi ve nihayet işletme ekonomisi bilgisi adını almıştır. Bu isimlere bakılırsa bugün işletme ekonomisi adını verdiğimiz bu bilginin mevzuu zamanla değişmiştir. Bir vakitler ticaret bilgisi, ticaret tekniği gibi ticarî malûmat vermekle iktifa eden bu bilgi ekonomik hayatın diğer faaliyetlerini de çerçevesine almış sınaî müesseselere ait teknik ve ekonomik meselelerle uğraşmağa başlamıştır. Zamanla nakliyat, bankacılık, sigortacılık hattâ ziraata ait ekonomik ve teknik meseleler, organizasyon problemleri üzerinde durulmuş ve her birine ait birer işletme bilgisi teessüs etmiştir. Bu işletme bilgileri bu müesseseleri kazanç noktai nazarından tetkik ediyor, yani en fazla kâr getirecek usuller

öğretmek bakımından okutuluyordu. Ve usul öğreten öğretmekle iktifa ettikleri müddetçe bu bilgiler nihayet bir fen, hüner (Kunstlehre) olmaktan ileri gidemedi.

Fakat yüksek ticaret mekteplerinin ve ticaret akademilerinin tesisile beraber bu ticarî bilgiler işlenmeğe, sistematize edilmeğe başlanmış ekonomik işletmelerin usullerinden ziyade bunların kanuniyetlerini izah eden bir ilmin tekevvünü ile iştilgal edilmiştir. Ve böylece *milliet ekonomisi* veya *cemiyet ekonomisi* Fransızca *Economie politique*, Almanca *Nationalökonomie* yahut *Volkswirtschaftslehre* veya *Sozialökonomie* yanında bir Hususî ekonomi bilgisi *Priwatwirtschaftslehre* ortaya çıkmıştır. Bu gün işletme ekonomisi ilmi, *Betriebswirtschaftlehre* adını taşıyan ilmimizin birinci ana kökü bu ticarî bilgilerdir.

İşletme ekonomisinin ikinci ana kökü 18 inci asırda Almanyada tedris edilen *Kameralwissenschaften*'dir. Merkantilist fikirlerden mülhem olan Devlet, ekonomi sahasına müdahale ediyor, bazı işletmeleri bizzat üzerine alıyordu. Bir taraftan varidat temini maksadile diğer taraftan kâr gayesi güderek işlettiği ziraat ve orman işletmelerinde kullanacağı memurların bu kameral ilimlerle mücehhez olmaları lâzım geliyordu.

18 inci asrın Alman devleti bizzat işlettiği işletmelerine yarayacak tedbirler yanında umumî ekonomiyi teşvik etmekten de geri kalmıyordu.

Devlet işlerinde, işletmelerinde çalışacak olan elemanlara öğretilen bu kameral ilimler (Devlet ilimleri) üç esas kısımdan tereküp ediyordu; ekonomi siyaseti (polisî bilgiler), hususî ekonomi (ekonomi işletmeleri bilgisi) ve finans yani maliye ilmi (vergi ve bütçe bilgisi).

19 uncu asırda ticaret ve sanayi hayatı inkişaf etmiş diğer taraftan devletin ekonomiyeye müdahalesi, ekonomik işletmelere girişmesi azalmıştı. (Liberalizmin bu memlekete hulûlü neticesinde). Devlet elindeki işletmeleri hususî teşebbüslere kiraya vermeğe veya satmağı daha kârlı gördü.

Bu siyaset neticesinde devletin memurlarına ekonomi bilhassa hususî ekonomi bilgileri öğretmek hususundaki arzusu azaldı. Esasen bu tarihlerde Alman üniversitelerinde Roma hukuku tedrisatına daha fazla yer veriliyordu. Bu suretledir ki 19 uncu asrın başından itibaren Alman üniversitelerinden çıkan ve

idare hayatına atılacak gençler yalnız hukukçu yetişiyordu.

Eski kameral ilimlerin yerine, bilhassa İngiliz ekonomi ilminin şiddetli tesiri altında, millet ekonomisi, *Economie politique* kaim oldu. Kameral ilimlerin yukarıda saydığımız üç disiplininde yalnız maliye ilmi, evvelce ihtiva ettiğini vergi ve bütçe kısmına "devletin hususî emlak ve işletmelerine dair," bahsi de ilâve ederek mevkiini muhafaza edebildi. Hususî ekonomi bilgisi ise millet ekonomisi şekline bürünerek ekonomiyi hususî surette değil umumî bir surette, cemiyet bakımından tetkik etmeğe koyulu ve ekonomik Liberalizimden aldığı ilhamın tesirile bir hayli inkişaf etti; Devlet idaresinin esaslarından ve dahili siyasetinden bahseden polisî bilgiler kısmı da esasen pek ilmî sistem arzedeleyen malzemesini idarî hukuka terkederek ortadan kalktı.

Kameralistik bilgilerin parçalanması ve yerlerini millet ekonomisi ilmine terketmesile, müesseselerin kâr gayesile ve ticarî usullere göre idare edilmesini öğreten hususî ekonomi (*Privat ökonomik*) bilgisi üniversitelerden ve *Kameralhochschule* adını taşıyan Alman mülkiye mekteplerinden uzaklaşmıştı, hususî ekonomisinin bakiyesini bu sefer ticaret mektepleri kabul ederek mevzuu cemiyet ekonomisi, hukuk bilgisi ve ticaret tekniğine ait malûmatın bir halitasını teşkil eden ticaret bilgisine (*Handels lehre*) ilâve ederek okutmuşlardır. Her şeyden bahseden bu bilgi ilmî karakterini kaybetmiş bulunuyordu. İşletme ekonomisinin tekrar ilmî bir mahiyet kespilmesi 19 asrın başında yüksek ticaret mekteplerinin tesisile beraber başlar (1898). Bu müesseselerde yeniden işlemeğe başlanan işletme ekonomisi "ticarî ilimler," adını taşıyor; 1912 senesinden sonra mevzuu ticarî müesseselerin bilgisinden maada sınaî müesseseler ve bankalara ait malûmatın girdiği de nazarı itibara alınarak *hususî ekonomi bilgisi* ismi kondu. Yüksek ticaret mekteplerinde inkişaf eden bu disiplin bir çok yüksek mekteplerden maada üniversitelerin programlarına da idhal edilmeğe başlandı. Fakat "hususî ekonomi," ismi de uzun zaman yer tutamadı ve büyük harpten sonra yerini bugün kullandığımız "işletme ekonomisine," verdi.

Yeniden ortaya çıkan bu ilme *işletme ekonomisi* bilgisi denmesinin asıl sebebi ilmin eski ismi olan *hususî ekonominin* mevzuu tam ifade edememesinden dolayıdır. Çünkü hususî

ekonomi deyince sırf hususî işletmelerin bünyelerinden, ihtiyaçlarından, münasebetlerinden vesair hususlarından bahseden bir bilgi hatıra gelmektedir. Halbuki son zamanlarda âmme müesseseleri ve işletmeleri de, ferdi bakımdan, ekonomik bir işletme olarak tetkik edilmeğe başlanmıştır. İşletme ekonomisi tâbiri gerek hususî ekonomiye ait işletmeleri, gerek devletin vesair âmme teşebbüslerin işletmelerini ihata ettiğinden "hususî ekonomi," tabirine tercih edildi ve yer tuttu. Kaldı ki *hususî ekonomi* deyince *hususî kapitalist ekonomiler* de hatıra gelmektedir. Halbuki işletme ekonomisi ilminin biraz sonra izah edeceğimiz mevzuu ve çerçevesi daha geniş, rengi daha bitaraftır.

İşletme ekonomisinin politik ve ekonomik ilimlere dayanan bir kökünden ve ticaret bilgilerine dayanan ikinci bir kökünden bahsetmiştik. Bu ilmi gıdalandırılan üçüncü bir kök de teknik ve ekonomik organizasyon bilgilere dayanandır. Bilhassa bu kökten kuvvet alıp yükselen bir işletme ekonomisine Birleşik Amerikada rastlıyoruz. Taylor ve emsali mühendislerin industri sahasında meşgul oldukları "İlmî işletme tarzı," (*Scientific management*) sanayide rasyonalizasyon hareketleri, iş organizasyonu pratik sahada bulunup nazarî bir şekilde işlenen bir ilim haline gelmiştir. Bu münasebetle bilhassa Amerika ile Almanya arasındaki bir hususiyete işaret etmek münasip olur. Almanyada ilim daha evvel inkişaf ediyor ve pratik hayata müessir oluyor. Birleşik Amerikada daha ziyade tatbikat kendini gösteriyor. İlim bundan ilham alıyor ve amelî meseleleri nazarî bir şekilde işliyor.

İşte bu üç mühim kökten gıdalandıktan ve kuvvetli müelliflerin elinde yuğurulduktan sonra karşımıza müstakil mevzulu bir ilim olarak çıkan işletme ekonomisi bu suretle tekevvün etmiştir: Fakat bütün bu inkişafına rağmen ilmimizin birçok tarafı "olmağa," mecburdur. Yeknesaklık gösteren bir kaç eksik cihetin itmamile kemale gelecektir. Bu ise bir kaç senelik bir meseledir. Bu hususta çalışan müellifler iki muhtelif noktadan hareket etmektedirler.

İşletme ekonomistlerin bir kolu bu ilmin kurucularından *Schmalenbach*'ın tuttuğu yoldan yürüyerek ilmî yapıyı aşağıdan yukarıya doğru ikmale çalışmaktadır; yani evvelâ muhtelif meseleler üzerinde durmakta ve münferit meseleler üzerinde kâfi derecede vuzuh kesbetmekle iktifa ediyorlar. Münferit bilgilere istinat ederek yükselecek ilmî bir sistemin kurulmasını

ve bu üstyapıyı çekecek umumî ve nazarı bir temelin tesisini daha sonraya bırakıyorlar. Bunlara nazaran tam bir işletme ekonomisinin geniş bir sistemini ancak zaman gösterecektir. Bu ilim organik bir *oluş devresi* geçirdikten sonra kemale gelecektir.

İşletme ekonomistlerin diğer bir kolu *Nicklisch*, *Schär* ve son zamanlarda *Werner*'in takip ettiği yoldur. Tam ve nihai bir sistem veremeyeceklerini teslim etmekle beraber bu müellifler münferit meselelerin tetkikile iktifa etmiyor, ilime derli toplu bir istikamet, bir sistem vermeğe çalışıyorlar. Münferit problemler işlendikçe, vuzuh peyda ettikçe, işletme ekonomisine mensubiyetini ispat ettikçe sistem tamamlanacaktır. Bu Almanya'daki vaziyet! Birleşik Amerikadaki mesai tarzı da tam ve yeknesak bir sistem arzetmekten uzaktır.

Görülüyor ki işletme ekonomisi ilminin yapısı tamamen bitmiş değildir. Bu mevzua girecek malzemenin çokluğu ve mürekkepliğine rağmen binanın bir kaç eksik tarafı vardır. Buna mukabil işletme ekonomisine ait tetkikler her gün artmakta ve bu ilmin süratle tekemmüle doğru gittiğini tebşir etmektedir.

İşletme ekonomisi ilminin ilimler arasındaki mevki

Mevzuyu insan faaliyetine taallük eden diğer ilimler gibi işletme ekonomisi de cemiyet ekonomisi ve bilhassa ekonomik faaliyetle meşgul olmasından dolayı ekonomik ilimler manzumesinde yer alan bir ilimdir. Fakat böyle olmasına rağmen ilimleri ekseriya yapıldığı gibi tabii ve manevi yahut tabiat ve yahut kültür ilimleri diye iki esas kısma ayırırsak işletme ekonomisi ilmi bu iki grup arasında kalır; esasen bu suretle yapılan taksim de tam ve keskin bir taksim değildir.

İşletme ekonomisi ilminde ekonomik kanuniyetlerden maada tabiat ilimlerine has olan unsurlar da mevcuttur. İşletme ekonomisi ilminin tabiat ilmine ait unsurları *işletme tekniğinde*, kültür ilmine ait unsurları *işletme ekonomisinde* mündemictir. Fakat her şeye rağmen özü veya sıklet merkezi itibarile bu ilmi daha ziyade kültür ilimlerine ithal etmek icap eder. Ve bilhassa ekonomi ilmine aidiyetinden dolayıdır ki, işletme ekonomisi ilmile

tabiiyeciler değil biz ekonomistler, yani cemiyet ilimlerinin mümessilleri uğraşyoruz.

İşletme ekonomisinin temas ettiği sair komşu ilimler ise Cemiyet ekonomisi ilmi (millet ekonomisi ilmi), teknik ilimler, ekonomi hukuku, ekonomi felsefesi ve psikolojidir.

İşletme ekonomisi ilminin ekonomi ilimlerine olan münasebeti ve bunlarla bir vahdet teşkil etmesi meselâ hukukî ilimlerin çerçevesine giren hukuk felsefesi veya usul hukuku veya ticaret hukukuna benzer.

Fakat böyle bir taksim tarzını bırakır ve ilimleri bir de mahs ilim (science pure) ve tatbikî ilim (science appliquée) diye ikiye taksim ederek tetkikimizi bir de bu yoldan ilerletelim:

Mahs ilimler, ister tabiatta, ister insanın ruhunda ister cemiyetin hayatında olsun, alemdeki tezahürleri tavsif etmekle, izah etmekle, sezmeyle ve kavramakla (erkennen) muvazzaftır. Esasen mahs ilmin elde ettiği neticeler sırf bilgiye (Erkenntnis) dolayısıyla bilginin inkişafına tahsis olunmaktadır. Mahs ilimler ianesile elde edilen bilgilerin ameli bir işe yaraması mevzuu bahs değildir.

Mahs ilimlere (sciences pures) e mukabil tatbiki ilimlerin vazifesi ilmi usuller yardımıyla bilgi edinmek, bu bilgilere istinaden ameliyeler, usuller (Verfahren) bulmak ve bu usullerle pratik hayatta istihdaf edilen maksatların teminin mümkün kılmak veya kolaylaştırmaktır. Mahz ve tatbiki ilimler arasındaki farkı daha iyi anlatabilmek için bir misal alalım:

Meselâ tıp ilmi tabiat ilimlerinin bir şubelerini teşkil etmektedir. Tabiat ilimlerini meselâ kimya, fizik gibi disiplinler (bizim üniversitede P. C. N. dersleri) yalnız tabiatın tezahürlerini aramağa, anlamağa ve anlatmağa çalışırken bunu sırf bilgi edinmek için, yani sırf ilmin için yaparlar. Tıbbî ilimler ise tabiat ilimlerinin ortaya koyduğu bilgilere istinat ederek bunlardan usul çıkarmağa, nazari bilgileri ameli bir surette değerlendirmeye çalışırlar, kaideler, düstürlar bulurlar. Bundan dolayıdır ki tatbiki ilimler mahiyetleri itibarile bir hüner bilgisi (vunstlehre) veya bir tekniktir.

İzahı zarurî olan bu meseleden sonra ilmimize dönelim. Aceba işletme ekonomisi ilmi pure bir ilimmi, yoksa tatbiki bir ilim midir? İşletme ekonomisi ilmi daha ziyade tatbiki bir ilim karakterini taşımaktadır.

İşte bu tatbikî ilim karakterindedir ki genç ilmimiz birçok tenkilere maruz kalıyor. Bu tenkit ve taarruzların bir çoğu tatbikî ilimlere ilim nazariye bakmıyan hattâ bunları "ilimden,, saymıyan kimseler tarafından yapılmaktadır. İlimde esas tatbikî bir maksat, hattâ hiçbir maksat gütmemektir. Bu tarzda düşünenler ilmin ancak ve ancak ilim için yapılabileceğini iddia edenlerdir. Halbuki hakikî ilmi karakterize eden "maksat,, tan ziyade "metot,, dur. Eğer bir sahada kullanılan metod "ilmî,, ise orada bir ilim var demektir. İlimde amelî maksadın güdülüp güdülmemesi haizi ehemmiyet değildir. Fakat diğer taraftan mahs ilimlerin tatbikî ilimlerle olan münasebeti yukarıda bahsettiğimiz tıbbî ilimlerin (veya teknik ilimlerin) tabiat ilimlerine olan münasebetine benzer. Çünkü mahs ilimler sırf kendileri için çalışmakta fakat vasıl oldukları neticeleri tahsis etmek itibarile tatbikî ilimlere dolayısıyla yardım etmiş oluyorlar.

Bu sebepten dolayıdır ki bir disiplinin, bir ilmin mahz veya tatbikî ilim olduğuna dair katî bir hüküm vermek kolayca mümkün değildir.

Ekonomik ilimlerin taksiminde işletme ekonomisi ilminin mevki.

Bu güçlüğü rağmen ekonomi ilimlerini bir tasnife tâbi tutmağa çalışalım: burada bilhassa Lehmann'ın taksim tarzından istifade edeceğiz: diğer ilimlerde olduğu gibi ekonomi ilimlerini de iki noktai nazara göre taksim etmek mümkündür.

- I. İlimlerin taallük ettiği *mevzu* veya *obje* ye göre,
- II. İlimlerde kullanılan *metod* lara göre.

I. Mahz ekonomi ilimlerin ihtiva ettiği bütün sahayı, muhtelif şubelerin mevzuu bahs ettikleri objeler itibarile tasnif ederken evvelâ sosyolojik bakımdan haizi ehemmiyet olan ferdi (*individium*) veya cemaati (*Gemeinschaft*) nokta azimet olarak alarak:

1. Cemaatin ekonomi bilgisi = cemiyet ekonomisi ilmi yahut *Sosyalekonomik* [*].

Lehmann. Allg. Betriebswirtschaftslehre ; 1928.

[*] Sozialökonomik.

2. Ferdin ekonomi bilgisi = Ferdî ekonomi ilmi yahut *Individuelekonmik* [*].

Bu ana tasnifi tekrar bazı tasniflere tâbi tutmak kabildir, meselâ cemaat ekonomisi veya maşerî ekonomi ilmini de *komūnal* ekonomi ilmine, *millet ekonomisi* ilmine, *cihan ekonomisi* ilmine ayırmak mümkündür.

Diğer taraftan *individual ökonomik*i yani tek veya münferit ekonomilerin bilgisini de kavradıkları muhtelif mevzulara göre meselâ istihsal ekonomisi ve istihiâk ekonomisine yahut hususî ekonomi bilgisine (*Privatwirtschaftslehre*) veya kamusal ekonomi bilgisine veya hususî ekonomi ile kamusal ekonominin telifinden mütevellit bir bilgiye (*gemischtwirtschaftliche Einzelwirtschaft*) ayırmak mümkündür.

Bundan maada mahz ekonomi ilimlerini statik veya dinamik ekonomilere göre veya daha başka noktai nazarlara göre tasnif etmek kabildir.

Objeye göre yaptığımız bu ana tasniften sonra mahz ekonomi ilimlerini bir de metoda göre tasnif etmek mümkündür; fakat metot yine objenin nevine göre intihap edilmekte ve böylelikle obje ile metot arasında muayyen münasebetler olduğu anlaşılmaktadır.

Metodu esas tutarak mahz ekonomi ilimlerini:

1. Ekonomi teorisine
2. Ekonomi tarihi, tavsifi ekonomi (Beschreibung) ekonomik coğrafya ve ekonomik istatistiğe ayırabiliriz.

Bu tasnif daha ziyade methodolojik, yani usuliyat bakımından yapılan bir tasniftir. Çünkü ekonomi ilmile uğraşan, ekonomik araştırmalar yapan hiç bir âlim yoktur ki tetkiklerinde münhasıran bir metodu kullanmakla iktifa etsin. Ekonomi ilminin tekâmül tarihinde (Ekonomik Mezhepler Tarihinde) karşımıza çıkan ekollar tercihan bir metot üzerinde duran ekonomistlerin istikametlerini gösterir. Meselâ ekonomi ile daha ziyade teorik surette meşgul olan mektepler bilhassa klâsiklerden Adam Smith, Ricardo, daha sonra Thünen, Marx bilâhare Avusturya mektepleri, zamanımızda ise Schumpeter, Cassel gibi ekonomistleri saymak icap eder. Ekonomi ilminde tarihi metodu kullananlar ise List, Roscher, Knies, Hildebrand ve daha sonraları

[*] Individualökonmik yahut Einzelwirtschaftslehre.

Schmoller, Bücher ve Marschalldır.

Tarihi usul Almanyada uzun müddet kullanılmıştır; sair memleketlerde daha ziyade ekonomi *teorisi* hakim olmuştur.

II. Tatbiki ekonomi ilimlerini de mevzularına göre muhtelif kısımlara ayırmak mümkündür. Mahz ekonomi ilimlerinde yaptığımız gibi burada iki ana esas üzerinde durarak şöyle bir tasnife tâbi tutabiliriz:

I. Tek ekonomilerin tatbiki ekonomi ilmi veya tatbiki individualöekonomik.

II. Cemaatin (cemiyetin) tatbiki ekonomi ilmi = tatbiki sosyalekonomik.

Bu ana tasnifi de tekrar fer'i tasniflere tâbi tutmak mümkündür. Meselâ tatbiki individualekonomik de işletme ekonomisi ilmine ve finans ilmine ayrılır.

Tatbiki sosyal ekonomik yahut *ekonomi siyaseti* adını alan ana grupta, bir bakıma göre: dahili ekonomi siyasetine (millet ekonomisi siyaseti) ve harici ekonomi siyasetine (cihan ekonomisi siyaseti) diğer bakıma göre de: ziraat siyasetine, sanayi siyasetine, ticaret siyasetine, münakale siyasetine vesair ekonomi siyasetlerine ayrılmaktadır.

İşletme ekonomisi ilminin cemiyet ekonomisi ilmile olan münasebeti.

İşletme ekonomisi ilminin mahiyetini tebarüz ettirmek için onu, aynı mevzulara temas etmekle beraber görüş zaviyesi itibarile ondan ayrılan millet ekonomisi ilmile mukayese ederek bu iki kardeş ilim arasındaki münasebetleri tetkik etmek faydasız değildir. Bazan cemiyet ekonomisi ilmi suretile de ifade ettiğimiz millet ekonomisi ilmi bir cemiyet ekonomisi dahilindeki münferit ekonomi faaliyetlerinin heyeti umumiyesinden bahseder. Münferit ekonomiler (Einzelwirtschaften) arasındaki tesirlerden, umumî, kısmî veya vasatî tesir ve tezahürlerle meşgul olur, bunların kanuniyetlerini araştırmağa, sezmeğe, kavramağa çalışır; bütün veya bir kısım ekonomik faa-

liyetin bütün bir millete veya zümreye olan tesirini tetkik eder. Millet ekonomisi siyasetinde (tatbiki ekonomi ilminde) tetkik edilen bu meseleler cemiyet ekonomisile uğraşan müesseselerin (devletin, komünlerin) alacakları tedbirler, tanzim edecekleri ekonomi siyaseti hususunda büyük bir ehemmiyeti haizdirler.

İşletme ekonomisi ilmi yalnız bir (münferit) ekonominin kurulmasını ve işletilmesini mevzu ittihaz eder. Bir işletmenin dahili ve harici fonksiyonlarını tetkik ederek buradan bazı kanunlar çıkarmağa çalışır. Fakat başka teşebbüslere ait işletmeleri yalnız kendi işletmesi noktai nazarından tetkik eder, münasebet-te bulunduğu sair işletmelerin ancak kendi sahasına isabet eden tesirleri görür.

Halbuki cemiyet ekonomisi ilminde bu egoizm yoktur. O karşılıklı ve umumî tesirleri (komplex tezahürleri) çevresi dahiline almaktan korkmaz.

İki kardeş ilmin sahalarını birbirinden daha daha iyi ayırt edebilmek için bir kaç misal alalım: Borsa bahsi her iki ilmin mevzu olarak aldığı bir bahstir. Borsanın ne şekilde işlediğini, buradaki muamelelerin ne tarzda cereyan ettiğini (muamelelerin nevini ve ne şekilde aktedildiğini) hangi maksatlar tahtında husule geldiklerini tetkik etmek işletme ekonomisi ilminin sahasına girer; diğer taraftan borsa muamelelerinin piyasaya tesirini, menkul kıymetler ticareti dolayısıyla istihsale ve istihlâke tesirile meşgul olmak cemiyet ekonomisi ilmine düşer. Başka bir misal alalım, kurulacak bir teşebbüse dolayısıyla onun işletmesine veya işletmelerine sermaye tedariki usullerile işletme ekonomisi meşgul olurken muayyen bir teşebbüse plâse edilen sermayenin umumî veya millet sermayesine olan tesirini araştırmak, memlekette muhtelif teşebbüslere yatırılan sermaye miktarı ile memleket tasarruf miktarı arasındaki münasebetleri tetkik etmek ve millet ekonomisi bakımından netice çıkarmak millet ekonomisi ilminin sahasına giren meselelerdir.

İşletme ekonomisi ilminin tarifi ve muhtevası.

Henüz bir çok müelliflerin mevcudiyetine kanaat getiremediği, bazı ekonomistlerce elan bir hususiyet arzedemediği iddia edilen ve hattâ işletme ekonomistlerin bile mevzuun genişliği hususunda tamamen anlaşılmadıkları bu ilmin yeknesak bir tarifini

yapmanın güçlüğü meydandadır. Bize göre, işletme ekonomisi ekonomice çalışan münferit işletmelerin bilgisidir. Buradaki işletmeden maksat, insanları ve şeyleri (Sachen) bir faaliyet birliği [*] halinde cemetmiş müesseselerdir. Bu problemlerden bahseden her işletme gerek teknik gerek ekonomi cephesile tetkik sahamıza girecektir.

İlmimizin mevzuu teşkil eden işletmeler, hususî bir işletmeye (kâr gayesi güden bir teşebbüse veya teşebbüsler birliğine) yahut kooperatif işletmelerine, mixt yani muhtelit işletmeler itlak edilen hususî teşebbüs ile kamusal teşebbüsün müşterek bir işletme arzeden işletmelere ait olabilir. Bununla işletme ekonomisi ilmi, işletmeyi sahibinin şahsiyet hükmiyesine, güttüğü gayeye (kazanç gayesi veya menfaat âmme prinsibe) göre işleyiş itibarile değişmeyen bir disiplindir. İşletme ekonomisi ilminin mevzuu ekonomice çalışan işletmeler olunca gayesi de ekonomik daha doğrusu "ekonomilik [**] „ esaslarına göre kuruluşun ve işleyişin kanuniyetleri tetkik etmektir. Bundan dolayıdır ki işletme ekonomisi hususî bir teşebbüsü idare eden bir müteşebbisi, bir kapitalisti alâkadar ettiği gibi hususî sermayedarlığa aleyhdar olan bir devlet idaresi de, işletmelerinde işletme ekonomisinin esaslarını riayet etmeğe mecburdur. Bir kooperatif hangi mevzula iştigal ederse etsin, hangi zümreye hizmet ederse etsin, hangi memlekette ve rejimde çalışırsa çalışsın, işletme ekonomisi bilgisinden uzak kalamaz.

Ekonomiliği rantabilite [***] şeklinde görmek isteyen hususî teşebbüsler - hususî sermayedar - bu bilgiden daha evvel istifadeye koyulmuşlardır. Ve hususî ekonomilerin faaliyeti ön safta yürüdüğü asırda tekevvün eden ekonomi ilimlerinden, yukarıda izah ettiğimiz şekilde ayrılan, bugünkü işletme ekonomisi bu sebepten dolayı daha ziyade ticarî işletmelerle meşgul oldu. İşletme ekonomisine ait eserlerin ve yazıların çoğunun hususî ekonomiyi ve bilhassa ticaret işletmelerini tetkik etmelerinin başlıca sebeplerinden biri de budur.

Fakat devletin ekonomik işletme kurarak doğrudan doğruya ekonomik faaliyete geçmesile beraber devlet bilgileri arasına girecek bir bilgi de şüphesiz işletme ekonomisi ilmi ola-

[*] Leistungsgemeinschaft.

[**] Wirtschaftlichkeit.

[***] Ekonomilik ile rantabilite mefhumları arasındaki farka ayrı bir bahiste temas edilecektir.

caktır. Nitekim 10 ncu asırda Almanyada gene devletçilik hüküm sürerken bu memleketin üniversitelerinde ve yüksek idare (mülkiye) mekteplerinde Kammeralwissenschaft namı altında buna yakın disiplinlerin okutulduğunu görmüştük. İşletme ekonomisi ilmini (İdare ilimleri, idare hukuku), muvacehesinde tetkik ederken bu meseleye tekrar avdet edeceğiz.)

Mevzuun şumulünü gördükten sonra "işletme ekonomisi ilmi" mefhumunun bu mevzuları ifade etmek isteyen sair mefhumlardan en uygunu olduğu anlaşılır.

İşletme ekonomisi ilmi mefhumunun mesut bir tarafı da bir sistem teşkil ve arz edebilmesindedir. İşletme ekonomisinde aşağıdan yukarıya doğru yükselen, doğan, yaşayan ve ölen bir organizmle karşılayabiliriz. İşletme ekonomisi bir müşahhaslık ifade eder. İşletme ampirik bir realitedir (Mellerowicz).

İşletme ekonomisindeki bütün ameliyeler real bir karakter taşır, gaye daima hakikiyi, olanı tespit etmektir.

Halbuki cemiyet veya millet ekonomisi ilmi, Sombart'ın da dediği gibi, "sistem kurucu bir ideden" mahrumdur. Cemiyet ekonomisi ilmini daha ziyade "noktai nazarlar, görüşleri" karakterize eder; cemiyet ekonomisi mefhumu muayyen ve müşahhas bir organizmi ifade etmekten uzaktır.

İşletme ekonomisinin mevzuu.

İşletme ekonomisi ilminin mevzuu "işletme ekonomisi" olunca bu tâbir üzerinde durmak, bu mefhumun mahiyeti ve şumulünü izah etmek gerektir. Ancak bu izah ve tahlilden sonradır ki işletme ekonomisi ilmine ait problemler hal edilebilir. Dikkat edilecek olursa ilmimizin mevzuunu "işletme bilgisi" suretinde ifade etmiyoruz. Çünkü böyle bir tavsif ilmimizi sadece bir teknik bilgiye, teknolojik bir mevzua yahut bir hesap ilmine götürebilir. Diğer taraftan "işletme ilmi" tâbirini de kullanmıyoruz. Çünkü bu tâbir de sırf teknik bir mevzuu, ilmi ve fenni işletme usulleri bahsini, geniş mânâsile Taylorizm'i ifade etmekten ibaret kalır. Halbuki "ilmi işletme usulleri" işletme ekonomisi ilminin ancak küçük bir bahsini teşkil etmektedir.

O halde mevzu olarak kabul ettiğimiz «işletme ekonomisi» mefhumunu daha etraflı olarak tayin etmek mecburiyetindeyiz.

İşletme ekonomisi tâbiri işletme ve ekonomi mefhumlarından mürekkeptir. Ekonomi mefhumundan, malûm olduğu veçihle, insan ihtiyaçlarının giderilmesini mümkün kılan plânlı faaliyetlerin heyeti umumiyesini anlarız (Cassel); yine insanlar tarafından bir plân dairesinde giderilen ihtiyaçlar dolayısıyla malların istihsalı ve müstehliklere ulaştırılması « işletme » deyebileceğimiz yerlerde cereyan eder. Şu hale işletme ekonomik faaliyetin cereyan ettiği yerdir. Başka bir ifade ile ihtiyaç giderme vasıtalarının tedariki, imali ve tevzii hususunda ihzarî bir faaliyetin vücude geldiği mahaldir. İşletmede ihtiyaçları girecek bütün vasıtaları, mal istihsal ve tevziinin ve hizmet ifasının icap ettirdiği teknik ve ekonomik cihazları, mekanizmayı buluruz. Hemen her işletmede karşıladığımız bu ekonomik ve teknik taraf, ayrı ayrı çalışan iki müteakıl kuvvet değil, bilâkis birbirini ikmal ve itmam eden iki kuvvettir. Ekonomistler tetkik ettikleri işletmelerde, tabiatile, evvelâ ekonomik tarafı görürler. Çünkü onlarca tekniğe istikamet, hız ve kuvvet veren ekonomidir. Çünkü faaliyetin gayesini tayin eden ekonomidir. Teknik bu gayeyi gerçekleştirecek vasıtaları bulmak ve bunları işlemekle meşgul olur.

İşletme, ancak teknik ve ekonominin beraberce yürümesinden sonra işler, maksada uygun olan işini, fonksiyonu görür. İşletme devamlı ve plânlı bir işin başarılması için kurulan bir organizasyondur. İşletmeden ne kastedildiğini gördükten sonra işletmeyi işletme ekonomisile müteradif olacak alacağız. Gerçi mevcudiyetini ve ehemmiyetini izaha çalıştığımız işletme ekonomisi ilminin kavradığı (ihata ettiği) işletmeler çok mütenevvidir ve işletme ekonomisi ilk nazarda göz önüne gelen işletmelerden fabrika işletmelerinden, nakliyat işletmelerinden, ticaret, banka ve sigorta müesseseleri gibi büyük bir bina teşkilât arzeden işletmelerden tereküp eder.

İşletme ekonomisi ilmine ait yazılan birçok kitaplar hakikaten bu mevzularla daha fazla meşgul olmuşlardır. Fakat ekonomi mefhumuna mal istihsal ve tevziinden maada hizmet istihsal ve tevziini de idhal edersek ve ekonomik faaliyete bundan maada kâr gayesi gütmeyen kooperatifçe ve devletçe faaliyetleri de sokarsak işletmemiz, işletme ekonomimiz daha etraflı olmuş olur. O zaman işletme olarak devlet idarelerini de meselâ bir maiye ahsil şubesini, bir mektep idaresini, bir ağır ceza muhakemesi-bürosunu da birer işletme telâkki edebiliriz. Fakat resmî müesse

selerden maada hekimlerin müayenehanelerini, avukatların bürolarını, gazete idarehanelerini, tiyatro büro ve atölyelerini de birer işletme farzetmekten bizi kim menedebilir.

İşletme ekonomisini dar manada alan müellifler bu son saydıklarımızı nazarı itibara almazlar; biz bu fikirde değiliz, Mahlberg ve taraftarları gibi işletme ekonomisi mevzuunun çok geniş olabileceğini iddia ediyoruz. Yalnız bugünkü günde ancak işlenmiş mevzular üzerinde durmak ve bünyeleri, organizimleri henüz tetkik edilmemiş işletmelere rastgele saldırmamak icap etmektedir. Esasen böyle bir hareket bizi umumî esaslardan bahseden bir ilmin mevzuun harice çıkarabilir. Burada bu muhtelif işletme tiplerinden, ilmî bir tahlile tâbi tutulabilenlerin müşterek bünyelerinden umumî kuruluş ve işleyiş esaslarından bahsetmekle iktifa edeceğiz.

İşletme ekonomisi ilminin esas problemleri.

Ekonomice hareket eden işletmeleri çerçevesine alan işletme ekonomisi ilmi bilhassa ekonomik işletmelerin, teşebbüslerin üzerinde durmak ve işletme hayatının kanuniyetlerini tetkik ve izahla meşgul olmaktadır. İşletme ekonomisi ilminin izahına çalıştığı bu proplemler esas itibarile iki sahada kendini gösterir. Bu sahalardan biri organizasyon, diğeri kalkülâsyondur. Organizasyon işletmenin teşkilât işini, kalkülâsyon ise hesap işini ifade eder. Her iki problem kategorisi daha ferî gruplara ayrılır. Organizasyon problemi tesis mahalli intihabı, teşebbüs şeklinin intihabı, işletmenin mıntakavî vüsati (merkeziyet veva ademi merkeziyet usulüne göre işletme), sürüm teşkilâtı, işletme ve teşebbüs birlikleri ve anlaşmaları gibi meselelerle uğraşır.

İşletmenin haricî alemle olan münasebetlerinden maada dahilî alemi diyebileceğimiz "iç hayatı", iç işletmesi vardır. Burada iş bölümleri, iş topluluğu, iş sıralanması, iş kontrolü, alet makine gibi vasıtaların istimal tarzları, iş esnasında ametenin işe karşı olan alâkası, vaziyeti tetkik edilir, ücret usulleri mevzuubahs olur. Bilhassa bu son meseleler ilk defa olarak Amerikalı mühendis *Taylor* tarafından ve sonra Fransız *Fayol* tarafından ilmî bir şekilde tetkik ve tespit edilmiştir.

İşletmeler arasındaki münasebetlerle uğraşan organizasyon

proplemleri (Verkehrslehre) bilhassa ekonomik işletmelerde şu üç saha etrafında toplanır. Malların mübadele ve tevziinden mütevellit hareketler: 1). Propaganda, sürüm teşkilâtı, mukavele akdi usulleri, sevk ve nakil usulleri v. s.). 2). Memleket içinde veya memleketler arasında cereyan eden kredi, tediye ve sermaye hareketleri (poliçe, ikrazat, hesabı cari kredileri, gayri nakdi tediye ve döviz muameleleri, ipotek ve menkul kıymetler muameleleri) 3). Muhaberatın mütevellit hareketler (piyasa ve borsa muameleleri, enformasyon servisi, muhaberat vesaire).

Bu organizasyon problemleri gibi kalkülasyon problemleri de (Verrechnung veya Rechnungsprobleme) muhtelif ameliyelerden tereküp eder.

Bu kısım muameleler daha ziyade muayyen şekillere, normalara uyan faaliyetlerdir.

İşletmelerin (idarelerin) hesap ve muhasebe servisleri bunlarla meşgul olur. Fakat yalnız bir kayıt ve muhasebe işi olarak bu meseleleri hakir görmek doğru değildir. Meselâ hesabatta kıymetleme (kıymet takdiri) meselesi çok mühim bir iştir. Bilhassa bu kıymetleme değerleme (Bewertung) meselesi hususunda bir çok işletme ekonomistleri arasında itilâf vardır. Bu hususta *dinamik, statik, organik* telâkki tarzları vardır.

Gene kalkülasyon probleminde işletme ekonomisinde her biri bir bahs teşkil eden ciro, masraf, hasılat, sermaye, servet, amortizasyon, riziko vesaire gibi mefhumlarla karşılaşırız. Bunlardan maada işletme ekonomisinde esas kaide olarak ekonomilik kaidesi, rantabilite kaidesi gibi mühim kaideler vardır. Daha sonra kanuniyetler ortaya çıkar: makul bir işletmede riayete mecbur olunması icap eden münasebetlerden meselâ, sermaye, kredi ve masrafların ciroya (Umsatz) olan nisbeti bulmak, seyyaliyet kanunlarını, masraf kanunlarını araştırmak amelleri bu cümledendir.

Muhtelif işletmelerde başka başka nisbetlerde ve şekillerde tesadüf edilen bu problemleri birbirine karıştırmadan tetkik etmek için işletme ekonomisi ilmi umumî bir taksime tâbi tutmak lâzımdır :

Bilhassaa tetkikat ve tedrisat bakımından işletme ekonomisi ilmi iki ana kısma ayırmak âdet olmuştur :

I. Umumî ve nazari işletme ekonomisi ilmi.

II. Hususî (spesyel) veya tatbiki işletme ekonomisi ilmi.

III. İşletme ekonomisinin tedavül bahsi (Betriebswirtschaftliche Verkehrslehre).

Umumî veya nazari işletme ekonomisi ilmi bütün ekonomi işletmelerinin müşterek hususlarından bahseder. Mevzuu, işletme nazariyatı ve prensipleridir. Hususî veya tatbiki işletme ekonomisi ilmi ise münferit işletmelere ait nazariyat ve prensiplerinden bahseder. İşletme ekonomisinin tedavül bahsi suretinde ifade ettiğimiz kısım, tedavül sahası ile alâkadar olan işletmenin sair işletmelerle olan münasebetlerini izah ve burada nazariyat ve prensiplerden bahseder.

Tatbiki işletme ekonomisi ilmi de muhtelif ekonomi branşlarına göre :

1. Ziraat ve orman işletmesi ilmine,
2. Endüstri işletmesi ilmine,
3. Ticaret işletmesi ilmine,
4. Banka işletmesi ilmine,
5. Nakliyat işletmesi ilmine,
6. Sigorta işletmesi ilmine,

Vesair şubelerin işletme ilimlerine ayrılır.

İşletme ekonomisinin tedavül bahsi de:

1. Kredi ve tediye münasebetlerinden mütevellit bilgilere,
2. Piyasa ve borsa işleri bilgisine
3. Yolcu, eşya ve haber nakliyatı bilgilerine ayrılır.

Bunlardan maada işletme ekonomisine ait problemlere daha ziyade nüfuz edebilmek için « işletme ekonomisi tekniği » namı altında bazı teknik bilgiler bilmek lâzımdır. Bunlardan başlıcaları 1. Muhasebe ve bilânço, 2. Kalkülasyon, 3. Ekonomi riyaziyatı, 4. İstatistik, 5. Organizasyon tekniği, Büro organizasyonu.

İşletme ekonomisinde metot.

İşletme tezahürleri daha ziyade real hadiselerden terekküp eder. İşletme ekonomisi ilmi bir tecrübe ve müşahede ilmi ol-

duğu için bu nevi hadiseler ilmin mebdini teşkil eder. Hakikî hadiselerden, vakıalardan bahseden ilmimizin araştırma metodu, sistematik müşahede, işletme malzemesi, işletme rakkamları, işletme istatistiği, işletme neticeleri, işletme usulleri toplamaktan ve bunları tasniften tereküp eder. Fakat yalnız tavsif ile iktifa edildiği takdirde işletme ekonomisi ilmi tam ilim sayılamaz. Bu malzemeyi topladıktan sonra malzemenin kozal ve teorik (illî ve nazarî) usullere göre değerlendirilmesi gelir. Çünkü her ilim gibi işletme ekonomisi ilmi de, yalnız mevcut hadiseleri işletme usullerini izahla iktifa etmez, hadiselere münasebetlere, rabitalara işaret eder, kanuniyetleri arar, bunların illiyet ve tesirlerini tespit etmeğe çalışır. Bu suretle bilgi (Erkenntnis) elde edilir, hakikatler meydana çıkarılır. Fakat bu bilgi ve teoriler daima işletme malzemesinden istihraç edilir, bu kanuniyetlerden elde edilen bilgilerde tabii ilimlere has faktörlere de tesadüf olunmaktadır.

İlk nazari araştırma usullerine teleolojik araştırma usulleri inzimam eder, bu sayede de maksat ile vasıtalar arasında münasebetler tetkik edilmiş olur. İşletmenin esas gayelerinden biri asgarî vasıta ile azamî iş görmek olduğu için, işletme ekonomisi ilminde vasıtaların intihabı çok mühim bir keyfiyettir.

Diğer taraftan işletme ekonomisi ilmi işletmede kanuniyetleri araştırmakla, tahlil etmekle mahz bir ekonomi ilmi mahiyetini alır. Nazariyelerle ekonomik hâdiselerin mahiyeti izah ve ispata çalışır.

İşletmedeki kanuniyetlerden bilgi çıkarmak için induktif metot üç şekilde kullanılır:

Abstraksiyon (tecrit), Generalizasyon (tamim) den başka istatistik ve tahlile baş vurmalıdır. İşletme ekonomisi gibi ampirizme temayül olan bir ilimde dedüksiyon daima induksiyonla itmam edilmelidir.

Yalnız induktif usulü kullanmakla işletme ekonomisi tam bir sistem iktisap edemez (Mellerowicz). Tetkikin muayyen bir anından itibaren dedüksiyon tatbik edilmelidir ki münferit tetkiklerden toplu bir neticeye, sisteme varılmış olunsun. İşte o zaman ilmin sistematik bir şekilde inşası ve mefhumların teşekkülile karşılaşırız. Vakıalar mefhumlarla tespit edilir. Ve bir defa esaslar kavrandıktan sonra şeniyetlere itla hasıl olur. Bu surette hakikî ilim kendine tekaddüm eden merhaleden (Vorwissen·schaft) ayrılmış olur; tavsifi bilgide tamamıyet, müşahhazlık

aranırken ve mefhumşuzluk hüküm sürerken yeni ilimde *yalnız esasların* mefhumlarla çivilendiği, sistemin ortaya çıktığı görülür.

Fakat işletme ekonomisi ilmi işletmedeki ameliyeleri sırf bilgi edinmek için değil aynı zamanda işletme ekonomisinde tatbik etmek için tetkik eder. Bu suretle nazari işletme ekonomisine tatbiki işletme ekonomisi inzimam eder. Bundan dolayıdır ki işletme ekonomisi ilmi muayyen bir gayesi olan ilimdir.

Dr. MUHLİS ETE